

CRÒNICA D'ACTIVITATS

L'art i la cultura en el regnat del comte-rei Jaume II (1291-1327) - (I)

A causa de l'interès despertat per la temàtica, i seguint amb la línia iniciada en cursos anteriors, intentarem, en aquest apartat de Crònica d'Activitats, fer un resum de les Sessions de Treball portades a terme al llarg del Curs 1994-95, dedicades en aquesta ocasió al tema de l'enunciat.

La primera de les conferències, portada a terme a la sala Prat de la Riba de l'Institut d'Estudis Catalans el dia 9 de gener de 1995, fou la del Dr. Rafael Conde, Director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, el qual va parlar de *Jaume II, un rei entre Sicília i Catalunya*.

"Hem passat una etapa historiogràfica en la qual s'ha primat per sobre de tot l'estudi de les masses com a protagonistes de la història, l'estudi dels fets socials i econòmics per sobre dels polítics i tot això ha desembocat en una historiografia de grans fets socials, de grans moviments socioeconòmics, però que ha oblidat l'estudi de les persones. Tot això ha produït la manca d'estudis sobre els magnats, i per tant sobre Jaume II.

Actualment comença a veure's, dintre del panorama europeu, una recuperació d'aquesta historiografia que en podríem dir política, la qual cosa permetrà afrontar amb una visió més actual les figures dels comtes, dels reis, etc. Respecte de Jaume II depenem encara de les grans obres de Lluís Ernest Martínez Ferrando, "Joan II, o el seny català", publicada per AEDOS el 1950 i que era, en el fons, una ampliació del que per a mí és encara en molts aspectes la millor història de Catalunya: la sèrie "Biografies Catalanes", amb l'obra "Jaime II de Aragón, su vida familiar", publicada el 1948.

Un dels errors de la vella historiografia era atribuir al rei qualsevol decisió de govern. Hi ha una base certa en aquesta atribució i és que el rei era font de poder però cal no oblidar que en la seva actuació, per personal que sigui, hi ha també l'obra d'un equip de govern. Seria important ísim conèixer, no solament qui formava part del Consell Reial, que això ja ho sabem, sinó la formació d'aquesta gent; què pensava, si tenia una formació universitària (dintre del que era la universitat d'aquell temps) o no en tenia, si era de formació tomista o de formació agustiniana. De Jaume II no sabem quins mestres va tenir, amb qui jugava, d'on ve aquesta idea d'estat. I no ho sabem perquè ens trobem davant del mur infranquejable del tipus de documentació.

Respecte de Jaume II hem de partir dels judicis de l'opinió global de Martínez Ferrando, per a qui el rei és "prudent", i recorda que la historiografia li adjudica l'adjectiu de "just". És un rei, diu, que governa d'una manera exemplar, sàvia i amorosa. És un rei d'un abnegat temperament de treball, d'un sentiment burgès, paternalista, un esperit exquisidament democràtic. A més és un rei profundament religiós. És també un rei patriota. Patriotisme que cristal·litzaria en una consciència nacional col·lectiva. Jo diria que és el rei polític, que és el creador de l'estat. A través de l'enorme documentació del seu regnat hom té la impressió que amb Jaume II es posen els fonaments de tot el que serà el futur desenvolupament de la Corona d'Aragó. Aquesta idea d'estat la concretaré en un petit estudi de dos aspectes concrets.

Primer, la solució definitiva del control financer de la corona mitjançant la recreació de l'ofici de Mestre Racional. Representa la consolidació d'una figura que estigui al front de l'administració financer i del control financer. El segon punt, coherent amb la seva idea d'administració de l'estat, és la creació de l'Arxiu Reial de Barcelona. Els dos fets, el càrrec de Mestre Racional segur, i la creació de l'Arxiu Reial probablement, són d'arrel siciliana. Jaume II era un rei format a Sicília, i porta idees noves al continent.

En síntesi l'activitat política internacional de Jaume II té tres eixos claríssims, Itàlia (Sicília i Sardenya), el Nord d'Àfrica i Castella. De tots tres el més apassionant és l'eix italià, Jaume II va ser, si no el primer un dels primers que a Europa va crear una xarxa d'espies per tal d'estar informat de tot el que ocorria a Itàlia.

El Mestre Racional

Cal tenir present que els reis medievals no podien tenir caixa única. L'administració financera de l'estat no es podia organitzar sobre el sistema d'una administració centralitzada perquè, entre altres coses, les comunicacions no permetien, no ja la circulació dels diners, sinó ni tan sols la redacció de les ordres de pagament. Això feia que tant l'administració del patrimoni reial —és a dir el que el rei tenia com a persona— com el patrimoni públic —és a dir els ingressos de caràcter públic com les regalies, les lleudes, el dret de monedatge, etc.— no tinguessin un control i una fiscalització financers. Fins a Pere el Gran el sistema de control financer és molt senzill, el rei és com a senyor i com a rei qui aprova els comptes. Això no obsta que hi hagi delegacions puntuals, agents fiscals per a rebre els comptes dels oficials reials. Però no hi ha cap figura dedicada a aquesta matèria.

Aquest sistema és el normal a tota Europa fins molt avançat el segle XIII i començaments del segle XIV. A la segona meitat del segle XIII apareix a Sicília, dins d'un conjunt de reformes, un òrgan col·legiat, la "Curia Registrum Rationalium", encarregat d'exercir aquestes funcions de control, tant del tresorer com de tothom que rebia i despenia diners reials. Pere el Gran troba en aquesta institució la solució perfecta per a resoldre el problema econòmic i la importa als seus territoris continentals. Ja des del 25 de maig de 1283 apareix en la Corona d'Aragó un "Mestre Racional", però encara no està consolidada la figura perquè continua havent-hi delegacions de fiscalitat. Alfons el Lliberal anularà aquesta figura que serà restaurada ja definitivament per Jaume II, que l'ha experimentat a Sicília i la converteix en un dels quatre pilars bàsics de l'administració. El Mestre Racional es constituirà en una magistratura autònoma, fixa i definitiva.

L'Arxiu Reial de Barcelona

L'altre punt és la creació de l'Arxiu Reial de Barcelona. No l'Arxiu de la Corona d'Aragó que és una altra història. Fins a Jaume II, l'arxiu reial, resumint-ho en una sola paraula, és dispers, però això no vol dir incontrolat. Primer va existir un arxiu comtal, jo crec que des del temps dels Berenguers. En el moment en què la composició del territori i la del poder es fa a través d'un feudalisme en el qual s'escriuen els acords —les "conventiae"— i els juraments és lògic pensar que el comte té interès a conservar una còpia d'aquesta documentació. La primera notícia d'aquest arxiu la tenim a l'any 1180. L'arxiu reial, sota el meu punt de vista és l'arxiu de Sigena, on es dipositaven els documents sota la custòdia de l'abadessa, i on existia un llibre de recepció de documents, amb un sistema d'albarans per justificar les entrades i les sortides. Aquesta tendència a la conservació i al respecte per la documentació ve del visigotisme. El "Liber Judiciorum" potencia molt el document com a prova judicial. El 1318 Jaume II decideix crear un dipòsit a Barcelona. No tenim el document de la creació de l'arxiu però sí que tenim un document pel qual s'ordena edificar en una part del palau reial "...una casa de volta... en la qual casa fossen posats e conservats los registres els privilegis e altres escrits de la sua cancellaria...". Quines són les raons que motiven la creació d'aquest arxiu? La primera, com he dit, és la influència possible o probable de la realitat arxivística dels estats del sud d'Itàlia, la segona és aquesta idea estatalista que té Jaume II, qui va comprendre que informació és poder i que l'única manera de controlar la informació és tenir-la reunida.

Resum Maria Porter